

PUBLIKACIJOS

400-osioms Vilniaus Universiteto įkūrimo metinėms

A. VISKANTA

PASKUTINYSIS XIX A. VILNIAUS UNIVERSITETO FILOSOFIJOS PROFESORIUS

(Minint Angelo Daugirdo 200-ąsias gimimo metines)

Edukacinės komisijos veiklos laikotarpiu Lietuvos Vyriausioje mokykloje nebuvo nei filosofijos katedros, nei filosofijos paskaitų. Dėstyta tik logika studentams teisininkams.

Imperatoriškajame Vilniaus universitete įsteigus filosofijos katedrą, ją 1804—1816 m. užėmė iš Erlangeno atvykęs vokietis Johanas Heinrichas Abichtas (1762—1816). Jam mirus, katedra liko vakuojanti. 1816—1817 m. logikos paskaitas ėmė skaityti teisės profesorius S. Malevskis. Tačiau netrukus S. Malevskis buvo išrinktas universiteto rektoriumi. Universiteto vadovybė filosofijos paskaitas laikinai pavedė skaityti teisės profesoriumi Matui Stanevičiui. Kadangi šis nesugebėjo tinkamai filosofijos dėstyti, 1818 m. filosofijos profesorius pavaduotoju skiriamas Angelas Daugirdas.

Angelas Daugirdas gimė 1776 m. gruodžio mėn. 11 d. Mogiliovo gubernijos Mstislavo apskrities Jurkovščiznos dvare. Iš pradžių buvo mokomas namuose. Nuo 1786 m. mokėsi jėzuitų mokyklose Mogiliove ir Mstislave. Dubrovicų pijorų kolegijoje jis mokėsi retorikos, fizikos, visuotinės istorijos, logikos, prancūzų kalbos.

1791 m. Minsko gubernijos Liubešovo miestelyje įstoja į pijorų ordiną ir dvejus metus mokosi Volynės gubernijos Dubrovicų pijorų kolegijoje. Paskui vienerius metus Vilniaus Akademijoje studijuoja lotynų bei lenkų literatūrą, matematiką, filosofiją, visuotinę bei gamtos istoriją, fiziką ir teologiją. Nuo 1796 ligi 1807 metų Lydos, Vitebsko, Lūžkų, Ščiučino ir kitose pijorų mokyklose dėsto matematiką, poetiką bei retoriką, fiziką, geografiją ir prancūzų kalbą.

1807—1809 m. A. Daugirdas Vilniaus pijorų Kilmingųjų kolegijoje dėstė lotynų kalbą ir literatūrą, lenkų kalbą ir literatūrą, tuo pat metu eidamas ir studijų prefekto pareigas. 1809 m. A. Daugirdas skiriamas Vilniaus universiteto kapelionu.

1817 m. periodiniame leidinyje „Dziennik Wileński“ („Vilniaus dienraštis“) A. Daugirdas išspausdino kritines pastabas kantininko

F. Jaronaskio knygai „O filozofii“ („Apie filosofiją“). Galbūt ši aplinkybė, kaip ir pedagoginė patirtis, įgyta, dėstant filosofiją pijorų mokyklose, nulėmė A. Daugirdo nominaciją filosofijos profesoriaus pavaduotoju Vilniaus universitete (1818).

1803 m. Lietuvos Vyriausiąją mokyklą perorganizavus į Imperatoriškąją Vilniaus universitetą, viename iš keturių fakultetų, t. y. Moralės ir politinių mokslų fakultete, veikė dešimt katedrų, kuriose dirbo dešimt profesorių. Filosofijos disciplinos buvo dėstomos logikos ir metafizikos bei moralės filosofijos katedroje. Iš pradžių universitete filosofijai buvo numatytos dvi katedros, tačiau jas visu Imperatoriškojo Vilniaus universiteto veiklos metu buvo užėmęs tik vienas profesorius. Profesoriai turėjo paskelbti savo paskaitų planą universiteto leidžiamame lotynų bei lenkų kalbomis spausdintame leidinyje „Prospectus lectionum“ („Paskaitų prospektas“). 1818–1819 m. A. Daugirdas šiame leidinyje skelbia tokią filosofijos dėstymo programą:

„...dėstydamas logikos, arba teisingo mąstymo, taisykles antradieniais ir penktadieniais iš ryto nuo VIII ligi IX, pirmiausia gimtąja kalba išsamiai nušvies, kas dėstoma neseniai išleistoje kunigo Patricijaus Pšėčitanskio knygoje¹, būtent, paaiškinęs prigimtinio ir teorinio logikos mokslo dalyką, kalbės apie jutimus, arba jutimų galimybes, kurias nagrinėdamas, atkreips dėmesį į tai, koks yra žmogiškojo pažinimo svarbiausias sugebėjimas, nuo kurio tikslaus suvokimo priklauso visų kitų sugebėjimų žinojimas. Vėliau kalbės apie suvokimą, sugretinimą, savimonę, arba savižiną, apie sprendimą, apie visuomenės įtaką sąvokoms sudaryti, apie sąvokų savitarpio ryšį su savo ženklais, arba išraiškomis; apie analizės ir sintezės būdus, sekant jų prigimtį, skirtumus ir panaudojimą. Tuo tikslu bus paaiškinti tiesos kriterijai (*criteria veritatis*) įvairių teiginių rūšių požiūriu. Toliau seks traktatas apie mąstymą, kur bus parodyta, nuo ko priklauso visa įrodymų stiprybė ir kaip galima atskirti teisingus įrodymus nuo klaidingų. Paskui bus paaiškinti tikėtinumo (*probabilitas*), hipotezės (*hypothesis*) ir analogijos (*analogia*) dėsniai bei reikšmė. Pagaliau, jei dar liks laiko, bus kritiškai analizuojami pirmieji pradai, kuriais remiasi žymaus mąstytojo Imanuelio Kanto transcendentalinė filosofija, bus paminėtos taip pat vėlesnės teorijos, atsiradusios jo mokyklos poveikyje“².

Šios paskaitų programos A. Daugirdas nepakeitė ir 1819–1820 bei 1820–1821 mokslo metais.

1821 m. Vilniaus universitetas paskelbė konkursą logikos, metafizikos ir moralės filosofijos katedros profesoriaus vietai užimti. Konkurse dalyvavo A. Daugirdas, M. Višnevskis, J. Goluchovskis ir kiti. Nors

¹ Pijorų ordino filosofas, išleidęs sensualizmo dvasia parašytą veikalą „Loika czyli sztuka rozumowania“ („Logika, arba protavimo menas“).

² VUMB PE 75, Ogłoszenie Lekcy w Imperatorskim uniwersytecie Wileńskim, r. 1818/19, s. 10.

A. Daugirdas jau dėstė universitete nuo 1817—1818 m., laimėti konkursą jam nepavyko. Konkursą laimėjo J. Goluchovskis³.

Caro valdžiai pašalinus J. Goluchovskį iš universiteto, 1826 m. filosofijos katedrą vėl užėmė A. Daugirdas. Nuo šiol jis dėsto filosofiją iki pat universiteto uždarymo (1832 m.). A. Daugirdas skaitė paskaitas, remdamasis savo 1821 m. paskelbtu konkursiniu darbu „Traktatas apie logiką, metafiziką ir moralės filosofiją“. Uždarius universitetą, A. Daugirdas užėmė logikos ir moralės filosofijos katedrą ką tik įsteigtoje Vilniaus Dvasinėje akademijoje.

Mirė A. Daugirdas Vilniuje 1835 m. balandžio mėn. 26 d.

Didelę A. Daugirdo kūrybos dalį sudarė rankraščiai, kurių dalis surasta, o nemažos dalies iki šiol tyrinėtojams dar nepavyko aptikti. Reikšmingiausio A. Daugirdo darbo „Prigimtinių mąstymo taisyklių aiškinimas, arba teorinė ir praktinė logika“ išleista tik pirmoji dalis. Kitos dalys liko nepaskelbtos, o jų rankraščiai iki šiol nesurasti. Taip pat nesurasti ir moralės filosofijos, I. Kanto filosofijos tyrimo ir kiti rankraščiai. Tačiau išliko A. Daugirdo Vilniaus universitete skaitytos filosofijos paskaitos.

A. Daugirdo paskaitų klausėsi daug žymių kultūros veikėjų — S. Daukantas, S. Stanevičius, J. Slovackis. A. Daugirdas 1819 m. egzaminavo būsimąjį poetą Adomą Mickevičių⁴.

Paskaitas ir darbus A. Daugirdas skaitė bei rašė lenkų kalba. Ligi šiol neturėjome šio filosofo kūrinių vertimų, beveik netyrinėjome jo kūrybos. Žymiai daugiau yra nuveikę kaimyninių kraštų — Lenkijos ir Baltarusijos — tyrinėtojai, kurie išleido keletą darbų, skirtų A. Daugirdo filosofinėms pažiūroms nušviesti⁵.

XVIII a. pabaigoje — XIX a. pradžioje filosofinę mintį Lietuvoje bei Lenkijoje formavo trys pagrindinės kryptys: katalikiškoji filosofija, šviečiamoji filosofija ir kantizmas⁶. Amžininkai skirtingai vertino šias kryptis dėl socialinių priežasčių. Krypčių pasirinkimas buvo siejamas su viltimis išspręsti gyvybiškai svarbias krašto problemas. Nebuvo sutariama, kokią filosofijos kryptį — kantizmą ar šviečiamąją filosofiją — laikyti naujai gimstančios socialinės sistemos ramsčiu. Šviečiamosios filosofijos šalininkai kantizme įžiūrėjo scholastikos atgaivinimą. Katalikybės ideologai racionalistinės filosofijos siekiuose matė blogio įsikūnijimą.

³ Žr. *Rickevičiūtė K. J. Goluchovskio veikla Vilniaus universitete.*—„Problemos“, 1972, Nr. 1(9), p. 57—63.

⁴ *Дорошевич Э. К. Аниол Довгирд — мыслитель эпохи Просвещения.* Минск, 1967, с. 56—57.

⁵ Žr. *Kaczmarek S. Anioł Dowgird — filozof nieznanu.* W., 1965; *Дорошевич Э. К. Аниол Довгирд — мыслитель эпохи Просвещения.* Минск, 1967 ir kt.

⁶ Žr. *Дорошевич Э. К. Философия эпохи Просвещения в Белоруссии.* Минск, 1971; *Нарский И. С. Философия польского Просвещения.* М., 1957; *Harasek S. Kant w Polsce przed rokiem 1830.* Kraków, 1916; *Wąsik W. Historia filozofii polskiej,* t. I, 1959 ir kt.

Kantizmui plisti Lietuvoje bei Lenkijoje nebuvo palankių sąlygų⁷. Lenkų mąstytojai gyveno prancūziškojo šviečiamąjo laikotarpio bei žūvančios nepriklausomybės atgaivinimo idėjomis ir mažai pasidavė naujų filosofinių kryptių įtakai. Tačiau kantizmas vis dėlto plito. Vokietis J. H. Abichtas universitete dėstė I. Kanto filosofiją, ją savaip interpretuodamas.

Didžiausias I. Kanto filosofijos priešininkas ir kritikas Vilniaus universitete buvo rektorius J. Sniadeckis. Jis atmetė kantizmą. Anot jo, Kanto teorija neatitinka lenkų tautos nacionalinių interesų. Būdamą pernelyg abstrakti ir paini, I. Kanto teorija, J. Sniadeckio manymu, trukdanti šviesti trokštančią pakilti bei atgimti tautą, todėl kantizmo studijas jis laikė beverčiu laiko gaišinimu.

A. Daugirdas — taip pat šviečiamosios filosofijos atstovas. Tačiau jis buvo geriau, negu kiti švietėjai, susipažinęs su I. Kanto kūryba, todėl labiau argumentuotai kritikavo I. Kantą empirizmo požiūriu. Priešingai J. Sniadeckiui, A. Daugirdas stengėsi šviečiamąjį empirizmą suderinti ne tik su škotų „sveiko proto“ filosofija⁸, bet ir katalikiškosios filosofijos elementais. Jo veikaluose savotiškai atsispindėjo problemos, kurias tuo metu sprendė Europos filosofija.

Naujaisiais laikais, kaip žinoma, pagrindinis filosofų dėmesys buvo skiriamas pažinimo teorijai. R. Dekartas, Dž. Lokas, D. Hiumas, T. Ridas, I. Kantas ir kiti mąstytojai kūrė fundamentalias gnoseologines teorijas. Smarkūs ginčai vyko dėl esmingiausių pažinimo teorijos klausimų — pažinimo genezės, struktūros, metodų ir pan. Skirtingo šių klausimų aiškinimo pagrindu susidarė racionalizmo ir empirizmo stovyklos. Tad neatsitiktinai ir A. Daugirdas, sekdamas Naujųjų laikų tradicija, savo filosofijoje daugiausia dėmesio paskyrė gnoseologijos klausimams. Jis priekaištuoja I. Kantui ir kantininkams, kad šie tiesą suprantą formaliai. Kantininkai tiesą grindžia tik vaizdinių, minčių tarpusavio atitikimu. Laikydamas vidinį mąstymo neprieštaringumą dar nepakankama sąlyga tiesai nustatyti, A. Daugirdas vadina idealistais tuos filosofus, „kurie tvirtina, kad už mūsų nėra jokių kūnų, jokių turinčių esamybę objektų ir, kad tie daiktai, kuriuos mes vadiname išoriniais objektais, yra tik mūsų proto vaizdiniai, turintys esamybę jame pačiame“⁹.

⁷ Žr. *Tatarkiewicz W. Historia filozofii*, t. II, s. 205; *Kaczmarek S. Początki kantyzmu*, s. 15.

⁸ Škotų filosofijai būdingas pasitikėjimas sveiku protu ir gamtinis požiūris į pasaulį. Sąmonės ir realių daiktų egzistavimo nebuvo reikalaujama įrodyti. Introspekcija buvo pripažįstama tinkamu filosofijos metodu. Svarbiausi šios filosofijos atstovai — Tomas Ridas [T. Reid (1710—1796)] ir jo pasekėjai Duglas Stiuartas [D. Stewart (1753—1828)], Džeimsas Bitis [J. Beattie (1735—1803)] ir kt. Škotų filosofų pažiūros XIX a. pradžioje vyravo daugelyje Europos kraštų.

⁹ Žr. F. Jaronskio veikalo „Apie filosofiją“ recenziją „Rozbior dzieła pt. „O filozofii“ przez F. Jarońskiego <...> z uwagami nad nim przez ks. A. Dowgirda.“ — „Dziennik Wileński“, 1817, t. VI, s. 207.

A. Daugirdas tiesa laiko sąvokų atitikimą daiktams, kuriuos jos žymi. Tad pažinimo teorijoje jis laikytinas sveiko proto filosofijos šalininku. A. Daugirdas rašo: „Man atrodo, jog tikra filosofija negali nei prieštarauti sveikam protui, nei apsieiti be jo. Tiesa, ji privalo daugiau ir tiksliau matyti, negu įprastinis protas, bet negali jo sugriauti iš pagrindų. Esu įsitikinęs, kad teorinė filosofija negali būti kuo kitu, tik sveiku protu, kuris, praturtintas naujomis sąvokomis, sugeba pagrįsti savo teiginius, žino savo pažinimo ribas ir savo vaizdinių raidą, arba, tai reiškia tą patį, tikra teorine filosofija turi būti paašškintas ir įrodytas sveikas protas“¹⁰.

Daug vietos savo filosofijoje A. Daugirdas skyrė ne vien gno-seologijos, bet ir logikos bei psichologijos klausimams. Be to, jis dirbo filosofijos istorijos ir moralės filosofijos srityse.

A. Daugirdas labai svarbią vietą filosofijoje skiria logikos mokslui. Iš esmės logikos mokslas apima jo pažinimo teoriją. Logikos tikslas, jo manymu,— pateikti metodą, kuriuo remiantis galima nuosekliai atskleisti konkrečias tiesas visose žmogiškojo žinojimo srityse. Logika—tai tik žinių įgijimo įrankis. Logikos taisyklių vertingumas galįs būti nustatytas, jas tiksliai pritaikant. Tobulą logikos mokslo sistemą turėtų sudaryti aiškūs, teisingi, tikslūs, pakankami, paprasti bei lengvai suprantami principai, kurių būtų neįmanoma klaidingai vartoti ir blogai taikyti. Logika turinti nurodyti taisyklingo mąstymo dėsnius. Ji suteikia egzistavimą ir tokioms filosofijos dalims, kuriose minčių tikslumas įrodomas vien tik samprotavimu. Tos filosofijos dalys sudarančios praktinę logiką¹¹.

Ką nors pažinti bendriausia prasme—vadinasi, žinoti. Bet žmogus gali ką nors žinoti arba tiesiogiai, arba netiesiogiai. Tiesiogiai galime pažinti savo paties sąvokas, vaizdinius. Netiesiogiai pažįstami visi išoriniai objektai, atitinkantys tuos vaizdinius ir sąvokas. Siaurąja prasme pažinimą A. Daugirdas aiškina kaip pojūčiais gautą žinojimą¹². Pojūtis yra arba būseną, kurioje atsiduria žmogus tuoj po to, kai jį paveikia materialios esybės, arba tokios būsenos atvaizdas. Pojūčiai gali būti realūs arba santykiniai¹³.

A. Daugirdas nurodo, kad savo filosofinių tyrimų svarbiausiu tikslu jis laiko du dalykus: 1) išaiškinti pagrindines priežastis, dėl kurių skeptikai ir idealistai abejoja teisingų žmogaus žinių tikrovės kumu, 2) parodyti, kad žinojimas, liečiąs už žmogaus proto esančių substancijų tikrąją būtį, išplaukia iš įgimtų proto dėsnių.

Logikos mokslo tikslas yra aiškinti prigimtines mąstymo taisykles. Kai žmogaus žinių prado klausimas nagrinėjamas logikos požiūriu,

¹⁰ Ten pat, p. 326.

¹¹ Žr. O loice, metafizyce i filozofii moralney rozprawa, s. 37—47.

¹² Ten pat, p. 49—53; Wykład przyrodzonych myślenia prawideł czyli logika teoryczna i praktyczna, cz. I, s. 113—114.

¹³ Žr. O loice, metafizyce i filozofii moralney rozprawa, p. 56—57.

pasak A. Daugirdo, jis suvedamas arba į proto veiksmų prigimties, arba į proto veiksmų tvarkos klausimą¹⁴.

A. Daugirdo manymu, žinių kilmės klausimas gali būti aiškinamas dvejopai: 1) kokie yra elementai (arba paprasčiausi veiksmi), iš kurių susideda mintis, arba 2) kuriais iš šių veiksmų prasideda pažinimas¹⁵.

Žmogui, anot A. Daugirdo, svarbiausia žinoti, kokią jis turi teisę, remdamasis savo vaizdiniais, spręsti apie esančius už jo proto objektus¹⁶. Šiam klausimui reikia suteikti kitą prasmę: nuo kokių proto veiksmų priklauso žmogaus sprendinių apie išorinių daiktų būtį tikrumas? Žmogaus žinių pradą nagrinėjant tos tvarkos, kuria sieloje atsiranda įvairūs proto veiksmi, požiūriu, šis klausimas virsta kitu klausimu: kokios rūšies veiksmi žmogaus prote atsiranda pirmiausia? A. Daugirdas atsako, kad tokios rūšies veiksmi, arba sielos būsenomis, sudarančiomis mūsų mintį, yra pojūčiai. Bet mintis susideda ne tik iš pojūčių. Prie pojūčių prisijungia, vieninės ir santykinės sąvokos. Žinios apie išorines substancijas yra ne tik vaizdiniai, skirtingi nuo bet kurių pojūčių, bet taip pat tam tikro žmogaus protui įgimto sprendinio rezultatas. Tam tikrų tiesų dėstymas arba jų įrodymas dažniausiai pradedamas nuo tokių teiginių ir vaizdinių, kurie yra daugelio ankstesnių bandymų ir stebėjimų rezultatas. Savo žinias pranešdamas kitiems, žmogus dažniausiai eina keliu, priešingu tam, kuriuo jis pats tas žinias įgyja¹⁷.

A. Daugirdo nuomone, iš visų proto sugebėjimų svarbiausias yra sugebėjimas pažinti išorinius objektus. Žmogaus pojūčiai yra prielaida sąvokoms apie išorines substancijas, kurių jie yra veikiami¹⁸. Įvairių žmogaus jutimų pojūčius, sąvokos dėka priskirtus tam tikrai išorinei substancijai, A. Daugirdas vadina tos substancijos pažinimu, arba jutiškiu vaizdiniu. Proto („sielos“) sugebėjimą priskirti pojūčius substancijai jis vadina sugebėjimu pažinti išorinius objektus¹⁹. Išorinės substancijos sąvoka, anot A. Daugirdo, yra tam tikro žmogaus protui prigimtinio (t. y. atitinkančio jo dėsnius) sprendinio išdava. Išoriniai objektai pažįstami tik sprendinio dėka. Kiekviename išorinės substancijos pažinime turi būti tiek sprendinių, kiek yra šių substancijų liečiančių pojūčių.

Pažindamas kaskart naujus objekto santykius su savo jutimiškumu, žmogus pažįsta patį objektą. Bet pažinimas reiškiasi ir objekto santykių

¹⁴ Ten pat, p. 46—47.

¹⁵ Ten pat, p. 111—117.

¹⁶ Ten pat, p. 114—115. Wykład przyrodzonych myślenia prawideł czyli logika teoryczna i praktyczna, cz. I, s. 120—122.

¹⁷ Žr. O loice, metafizyce i filozofii moralney rozprawa, p. 115—122.

¹⁸ Ten pat.

¹⁹ Ten pat, p. 124—132.

su subjektu bei kitomis substancijomis atskleidimu²⁰. Savo santykius su išorinėmis substancijomis subjektas pažįsta pojūčiais. Panašiai subjektas pažįsta ir šios substancijos santykius su kūno organine jėga. Šiuos pojūčius A. Daugirdas vadina vidiniais. Santykiai tarp pačių išorinių substancijų pažįstami tuo būdu, kad substancija, kuri yra veikiamą kitos substancijos, sukelia subjekto pojūčius, skirtingus nuo tų, kuriuos buvo sukėlusį anksčiau.

Išorinių objektų pažinimas prasideda ir plėtojasi per pojūčius. Materialios substancijos sugebėjimas sukelti subjektui būtent tuos, o ne kitus, pojūčius įgalina pažinti įvairius šios substancijos požymius, savybes, jėgas, galias. Visos šios sąvokos A. Daugirdui yra tapačios²¹.

Sekdamas sensualizmo principais, A. Daugirdas išorinės substancijos pažinime skiria dviejų rūšių kokybes: santykines ir absoliučias. Kokybės A. Daugirdas laiko pojūčius, kuriais pažįstamos išorinės substancijos. Tie pojūčiai, kuriuos išorinės substancijos sukelia subjektui, A. Daugirdo vadinami santykinėmis šių substancijų kokybėmis (qualitates relativae), o pats išorinių substancijų galėjimas sukelti subjektui tam tikrus pojūčius — absoliučiomis kokybėmis (qualitates absolutae)²².

Toks daiktų kokybių skyrimas A. Daugirdo filosofijoje labai artimas Dž. Loko nurodytoms pirminėms ir antrinėms kokybėms. Galima teigti, kad A. Daugirdas tam tikra prasme perėmė iš Dž. Loko ir jo gnoseologinį dualizmą.

Sprendinio tikrumą A. Daugirdas grindžia ekvivalentiškos tikrovės buvimu, t. y. tuo, kad realiai egzistuoja pojūčius sukeliančios substancijos. Tikrovė žmogaus vaizdinius galinti atitikti dviem būdais. Kitaip tariant, yra dvi tikrovės. Pirma — tiesioginė tikrovė arba tai, kas atitinka subjekto vjeninių esybių ir tikrovei būdingų kokybių sąvokas, jei šias sukelia realūs pojūčiai. Kita — sąlygotoji tikrovė, kuri atitinka realių esybių arba jų realių kokybių sąvokų santykius ar derinius, nepriklausomus nuo žmogaus polinkių, tačiau neteikiančių jokio naujo žinojimo apie tiesioginę tikrovę.

A. Daugirdas kelia klausimą, ar gali žmogus tiesiogiai pažinti tai, ko pažinti jokiū būdu neleidžianti jo proto prigimtis?

Išorinės substancijos dėl savo išoriškumo niekuomet negalinčios persikelti į žmogaus sielą ir pavirsti jos vaizdiniais, dėl to jos niekuomet negalinčios būti tiesiogiai pažintos. Tiesiogiai žmogus gali pažinti tik savo paties vaizdinius ir jų santykius.

Pažinimo tikrumas esti dvejopas: tai tiesioginis tikrumas, apimančias subjekto vaizdinių bei jų santykių pažinimą ir tarpiškas tikrumas, kurį sudaro vaizdinius atitinkančių daiktų pažinimas²³. Šie abu tikru-

²⁰ Ten pat.

²¹ Ten pat, p. 123—126.

²² Ten pat, p. 127.

²³ Ten pat, p. 151—153.

mo atvejai plaukia iš prigimtinių žmogaus proto dėsnų. Nė vienu iš jų nereikia abejoti. Tačiau žmogaus protas privalas pripažinti jam prigimties nubrėžtas ribas ir nereikalauti, kas negalima, t. y. kad tarpiškas tikrumas jam pavirstų tiesioginiu.

Dėl to žmogaus prote nesą jokio prieštaravimo, kai vieną kartą tvirtinama, kad reali būtis būdinga tik vieninėms esybėms, o kitą kartą sakoma, kad pasaulyje realiai egzistuoja nesuskaičiuojamos esybių aibės, nes vieninių esybių sąvokos tikrovę atitinka tiesiogiai, o aibės sąvokos — netiesiogiai. Taigi, tiek pirmosioms, tiek ir antrosioms sąvokoms visuomet priskiriama atitinkama tikrovė. Žmogaus protui įgimtos mąstymo taisyklės negalinčios būti prieštaringos, antraip visa žinių masė pavirstų chaosu. Dėl to, sako A. Daugirdas, I. Kanto antinomijos yra nepagrįstas žmogaus proto kaltinimas²⁴.

A. Daugirdas, studijuodamas I. Kanto veikalus, kai ką iš jų perėmė. Jis neslepia I. Kanto poveikio savo kūrybai. „Traktate apie logiką, metafiziką ir moralės filosofiją“ A. Daugirdas nurodo E. B. Kondiljaką, Dž. Loka, D. Dežerandą (*Degerando*), I. Kanta, iš kurių veikalų jis „sėmėsi sau minčių“. Čia jis pamini „Grynojo proto kritiką“, „Prolegomenus“ ir „Praktinio proto kritiką“.

²⁴ Ten pat, p. 165—166.